VELUWE

VOORST

gemeentebeschrijving

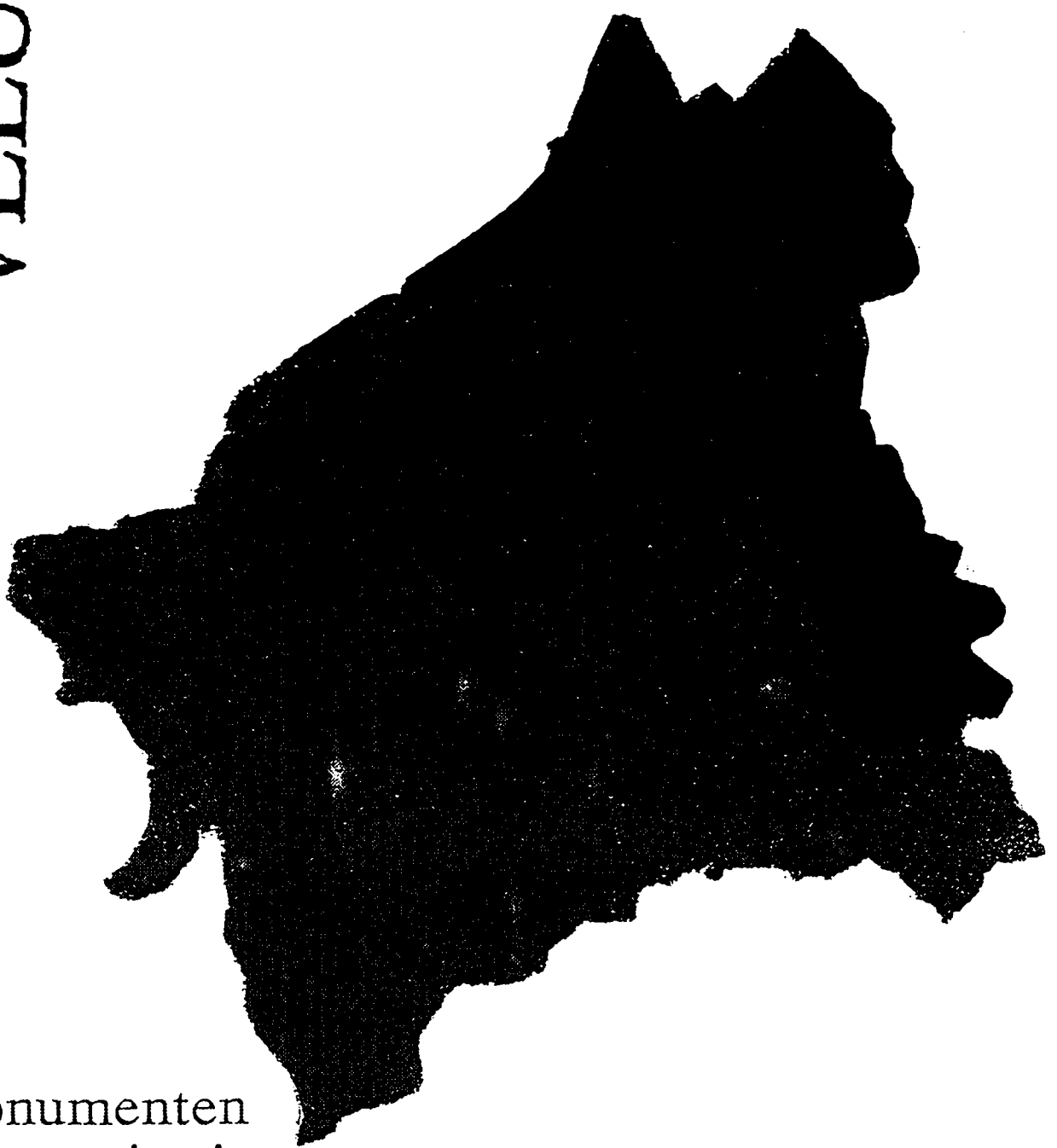

Monumenten
Inventarisatie
Project

provincie
GELDERLAND

MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

Ten geleide

Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is een landelijk opgezet project met het doel om in betrekkelijk korte tijd - 5 jaar - een inventarisatie te verkrijgen van bouwkunst en stedebouw uit de periode 1850-1940. De uitvoering van het project wordt verzorgd door de provincies. In Gelderland heeft de provincie de Stichting MIP-Gelderland opgericht, die belast is met de uitvoering van het project.

In Gelderland wordt het MIP uitgevoerd conform de Gelderse streekplanindeling: Midden-Gelderland, Oost-Gelderland, Veluwe en Rivierenland. Binnen deze inventarisatiegebieden wordt per gemeente geïnventariseerd.

Het eindprodukt, waarover de gemeenten de beschikking krijgen, bestaat uit 3 rapporten, te weten een regiobeschrijving, een gemeentebeschrijving en een inventarisatierapport.

In de regiobeschrijving wordt op hoofdlijnen een schets gegeven van ontwikkelingen die bepalend zijn geweest voor de ruimtelijke kwaliteit, i.c. bouwkundige en stedebouwkundige karakteristieken, uit de periode 1850-1940 in het inventarisatiegebied. Het betreft veelal ontwikkelingen en karakteristieken die behalve van lokaal belang ook een boven-lokaal belang vertegenwoordigen.

In de gemeentebeschrijving, die kan worden beschouwd als een verfijning die betrekking heeft op een deel van het grondgebied van de regiobeschrijving, worden op beknopte wijze de voornaamste historisch-geografische, sociaal-economische, bouwkundige en stedebouwkundige ontwikkelingen uit de periode 1850-1940 weergegeven.
In dit verband dient hoofdstuk 4.5. *Karakterisering geïnventariseerde bebouwing* afzonderlijk te worden genoemd. Het betreft een hoofdstuk dat als "schakel" fungeert tussen het beschrijvende en het inventarisatiegedeelte, te weten het inventarisatierapport.

Het inventarisatierapport voorziet in een beknopte weergave per gemeente van de gebouwde omgeving uit de periode 1850-1940 in de vorm van objecten en complexen op basis van de uitgewerkte MIP-formulieren.

Hoewel de 3 rapporten afzonderlijk kunnen worden gelezen, verdient het aanbeveling het inventarisatiegedeelte niet los te zien van het beschrijvende gedeelte en omgekeerd.

..2/

Met betrekking tot het gebruik van de MIP-eindprodukten dient het volgende te worden opgemerkt.

Bij schrijven d.d. 21 september 1989 - nr. WZ89.59395 - WZ/CE404 is de provincie Gelderland accoord gegaan met de samenwerkingsovereenkomst, zoals opgesteld van rijkswege bij schrijven d.d. 11 augustus 1989, nr. U-172.612, inzake de uitvoering van het Monumenten Inventarisatie Project in Gelderland.

In artikel 8 van bedoelde overeenkomst is het gebruik van de eindprodukten geregeld. Dit artikel luidt als volgt:

"Artikel 8. Gebruik eindprodukten

1. De Provincie is evenals de Rijksdienst ook nadat de eindprodukten als bedoeld in artikel 1, leden a t/m e (*) zijn opgeleverd gerechtigd deze eindprodukten, geheel of gedeeltelijk voor eigen gebruik aan te wenden, te vermenigvuldigen of te publiceren, dan wel, al dan niet tegen financiële vergoeding, voor gebruik aan derden beschikbaar te stellen.
2. De Provincie maakt met derden die zij bij de uitvoering van het Project betrekt zodanige afspraken, dat hen niet de bevoegdheid toekomt, bv. door een beroep op hun toebehorende auteursrechten, in het in het eerste lid omschreven gebruik, geheel of gedeeltelijk te beletten of te belemmeren.
3. De Rijksdienst en de Provincie bevorderen de totstandkoming van openbare publicaties over jongere bouwkunst en stedebouw uit de periode midden 19e eeuw - Tweede Wereldoorlog."

Wij verzoeken u bij het gebruik van de eindprodukten de geraadpleegde bron(nen) te vermelden.

GEMEENTEBESCHRIJVING

GEMEENTE VOORST

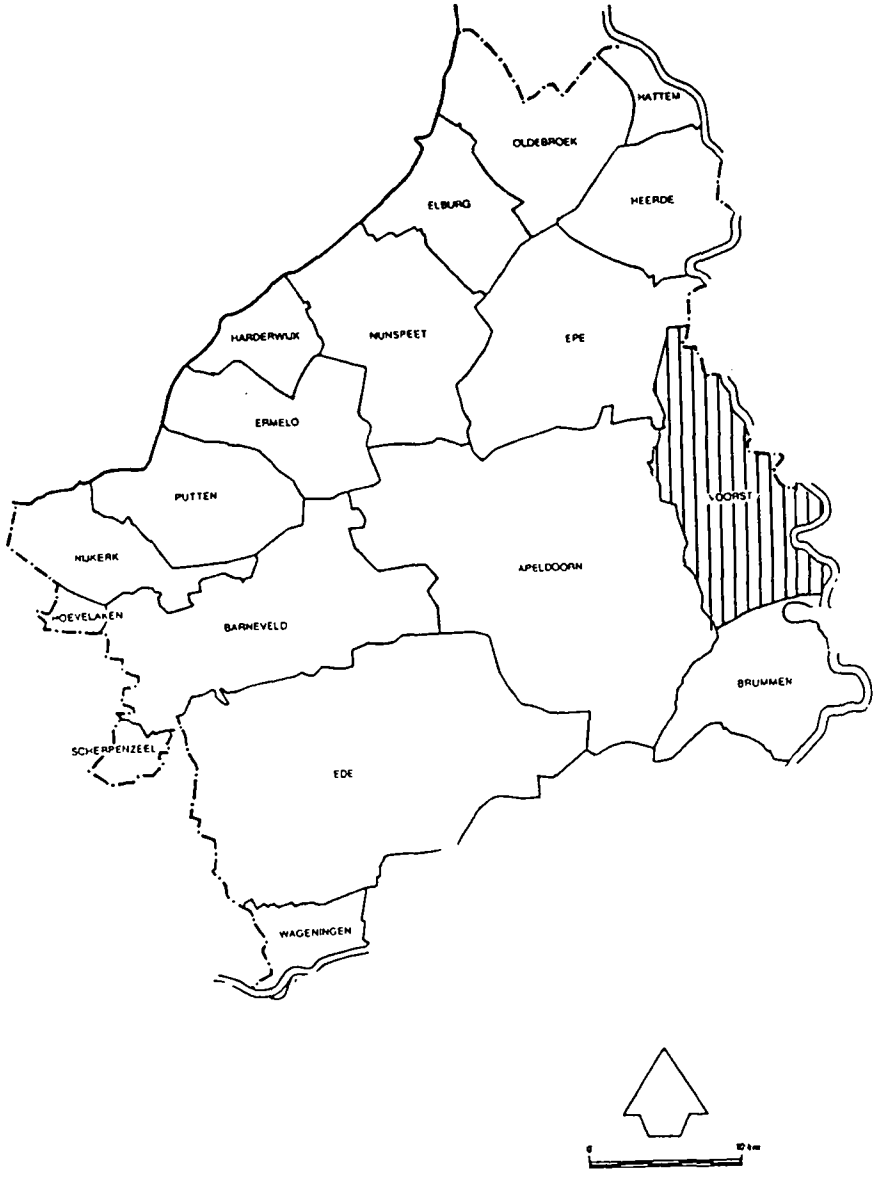

INHOUDSOPGAVE

		blad:
1.	INLEIDING	3
2.	BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK	9
3.	INFRASTRUCTUUR	13
4.	NEDERZETTINGSSTRUCTUUR	15
4.1.	Algemeen	15
4.2.	Functionele ontwikkelingen - periode 1800-1850 - periode 1850-1900 - periode 1900-1940	15
4.3.	Stedebouwkundige structuur: - Voorst - Bussloo - Wilp - Twello - Terwolde - Posterenk - Klarenbeek - Wilp-Achterhoek - Teuge - De Vecht - Nijbroek - Verspreide bebouwing	17
4.4.	Ontwikkelingen na 1940	24
4.5.	Karakterisering geïnventariseerde bebouwing	25
4.6.	Typologie uitbreidingen gemeente Voorst 1850-1940	28
4.7.	Bijzondere gebieden	29
GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN, KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR		32

1. INLEIDING

De gemeente Voorst bevindt zich in het inventarisatiegebied Veluwe en heeft een oppervlakte van 12.651 hectare. De gemeente Voorst bestaat uit de hoofdkernen Twello en Voorst, alsmede de kernen Bussloo, Klarenbeek, Nijbroek, Posterenk, Terwolde, Teuge, De Vecht, Wilp en Wilp-Achterhoek (zie afbeelding 1). De gemeente Voorst is grotendeels opgebouwd uit de voormalige marken van Nijbroek, Bursenermark, Woudermark en Tuilermark, de mark Veldwijk, Schadewijk en Hunderen, de mark Teuge of Silvolde, de mark Aard en Aarderbroek, Gietel, Sinderen, Appen, Voorst en Noord-Empe en de mark Voorsterklei of Marsch (zie afbeelding 2). Tot omstreeks 1800 vormde Nijbroek een apart en zelfstandig rechtsgebied. De oostgrens van de gemeente Voorst valt grotendeels samen met de IJssel en de Oude IJssel. De westgrens valt grotendeels samen met de Grote Wetering en de Tochtsloot.
De gemeente Voorst grenst aan de gemeenten Brummen, Zutphen, Gorssel, Apeldoorn, Epe en de in de provincie Overijssel gelegen gemeenten Deventer, Diepenveen en Olst.

De gemeente Voorst is in de periode 1850-1940 een overwegend agrarische gemeente gebleven. Op bescheiden schaal kwam in deze periode industrie van de grond. In Twello ontwikkelde een vleeswarenfabriek zich begin jaren '20 van deze eeuw tot exportslachterij (thans COVECO); in Klarenbeek ontwikkelde zich na 1870 houtindustrie (o.a. klein houtverpakking ten behoeve van de sigarenindustrie) uit de plaatselijke kopermolen. Langs de IJssel ontstond een bescheiden baksteenfabricage. Op 1 januari 1990 telde de gemeente Voorst 23.592 inwoners.

Afbeelding 1
Gemeente Voorst in 1866

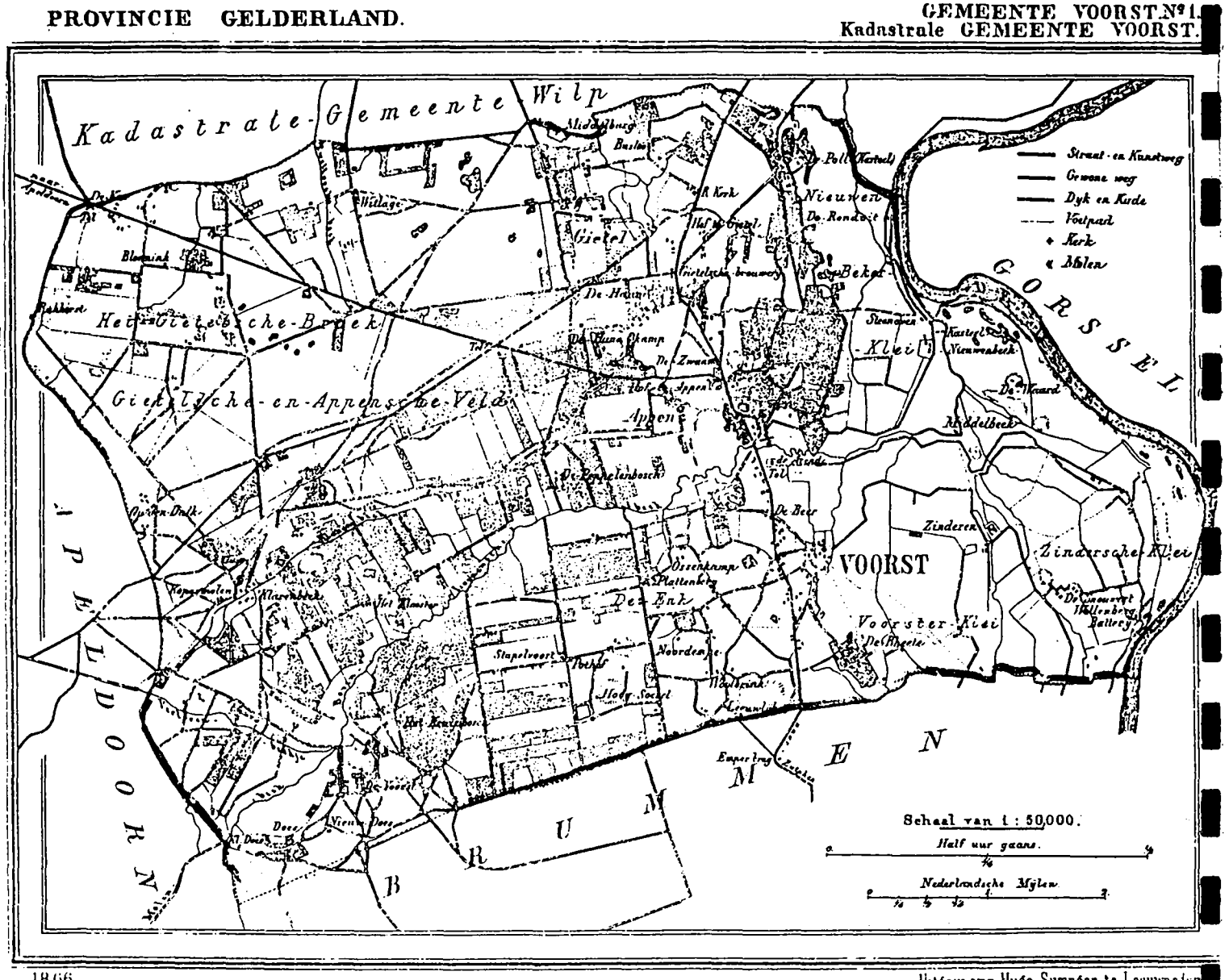

Afbeelding 1a
Gemeente Voorst omstreeks 1866

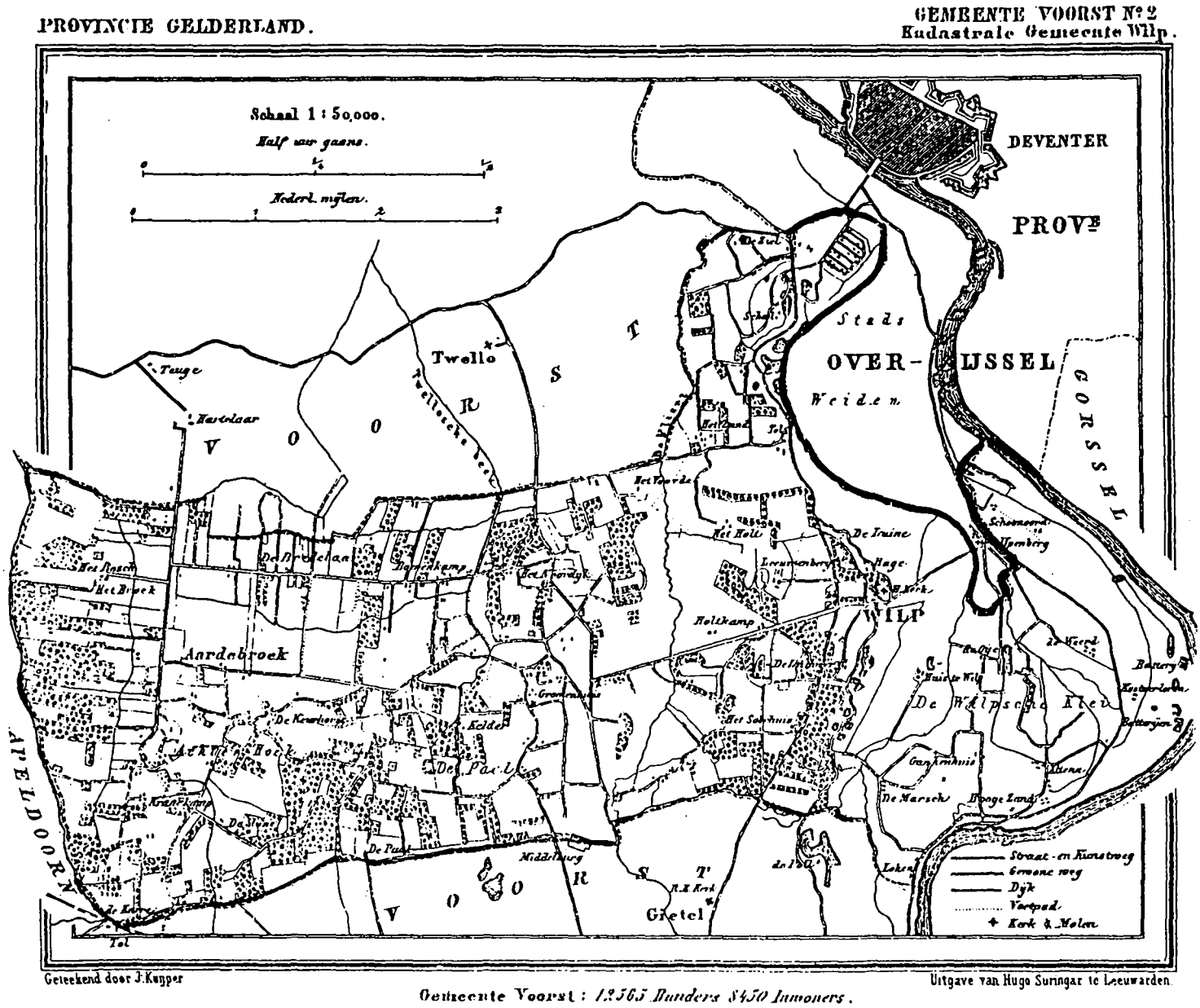

Gemeente Voorst : 12565 Bunders 8450 Inwoners.

Afbeelding 1b
Gemeente Voorst omstreeks 1866

PROVINCIE GELDERLAND.

GEMEENTE VOORST, N° 3
Kadastrale Gemeente Twello.

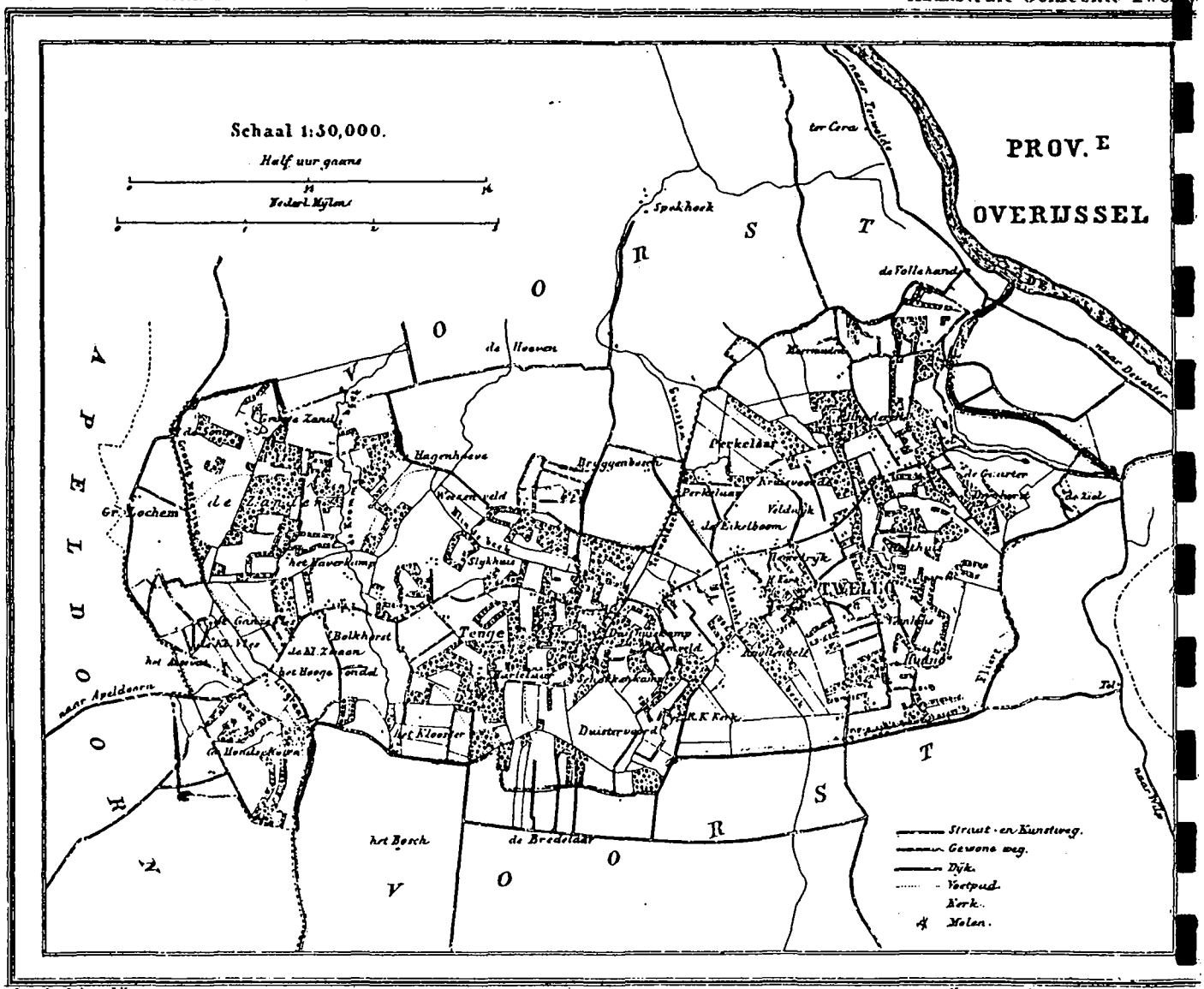

Geteekend door J. Kuyper

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

Gemeente Voorst: *12565 Bunders, 8450 Inwoners.*

Afbeelding 1c
Gemeente Voorst omstreeks 1866

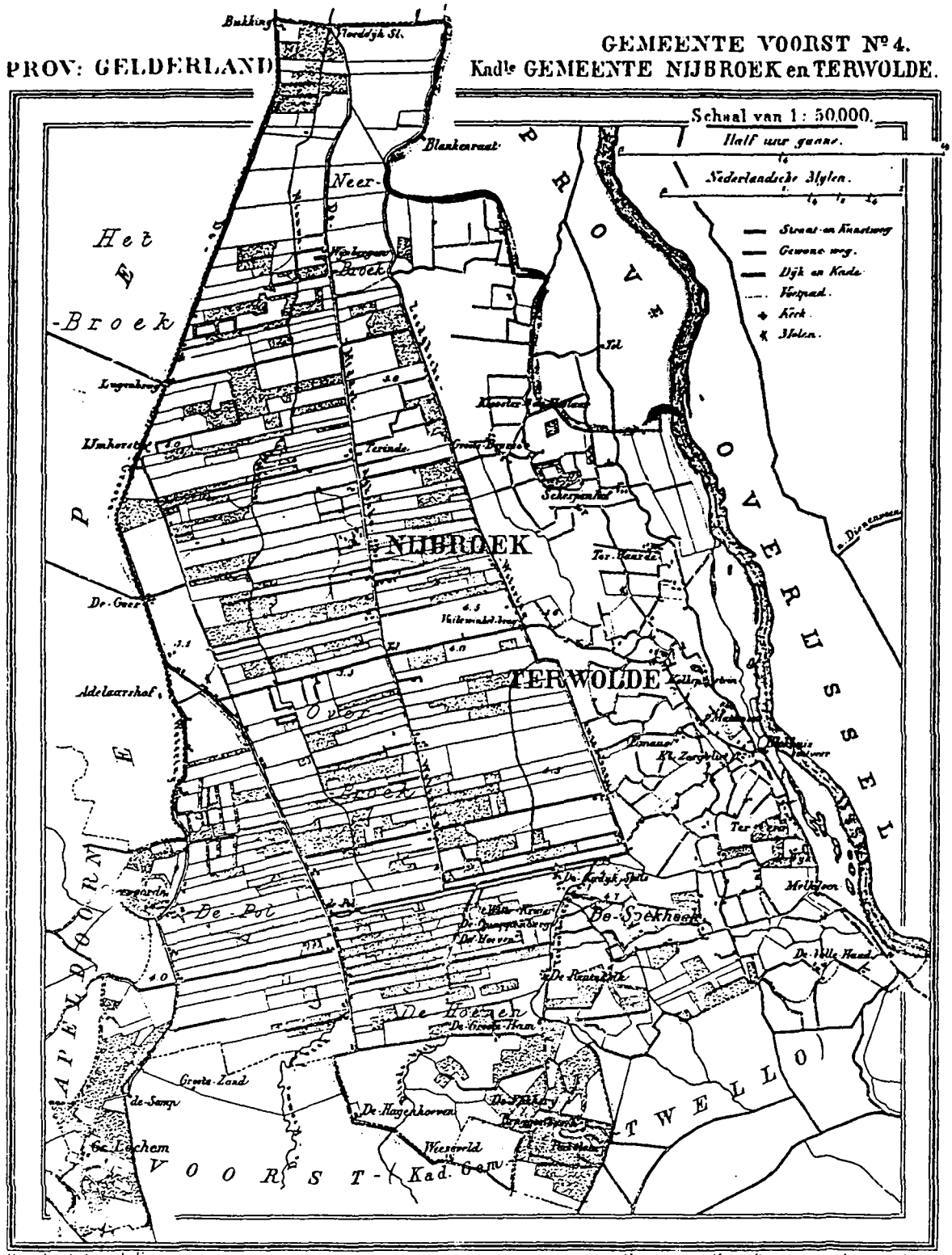

Geteekend door J. Kuyper. Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

GEMEENTE VOORST c.a. *12565 Bunders. 8450 Inwoners.*

Afbeelding 2
Indeling in dorpsgebieden en gemeenten

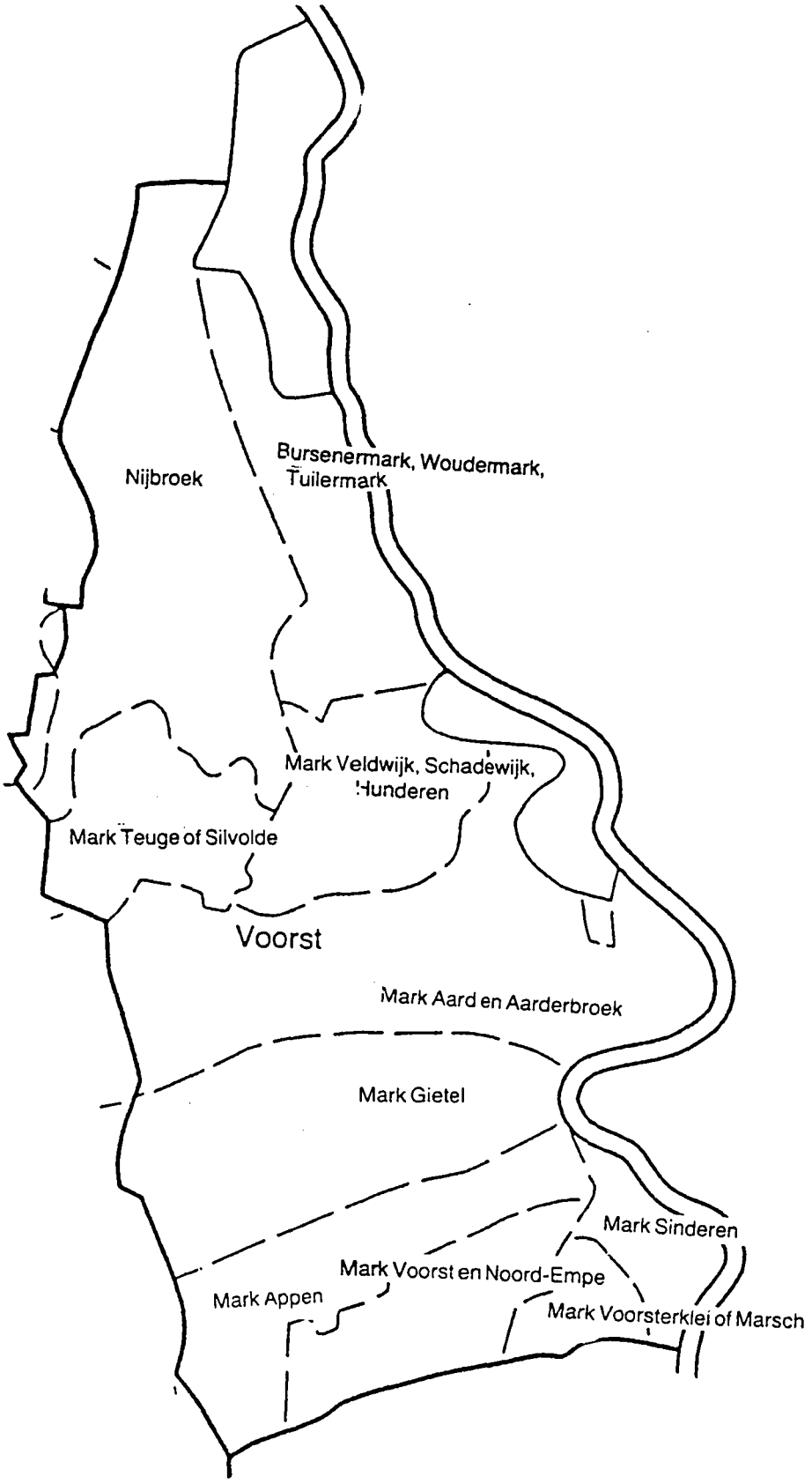

2. BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK

Gedurende de Saale-ijstijd zijn brede landijslobben in zuidelijke richting doorgedrongen, onder meer ter plaatse van het IJsseldal. Ten westen van deze ijslob zijn hoge stuwwallen opgeworpen. Na de Saale-ijstijd bleef een diep dal achter. Nadien hebben tijdens het Weichselien wind, beken en rivieren het ongeveer 100 meter diepe dal opgevuld met sedimenten. De stuwwalflank werd bedekt met van de stuwwal afkomstig bodemmateriaal. Dit is met name in het zuidwesten van de gemeente Voorst het geval. Gedurende de Weichsel-ijstijd is dit overgangsgebied tussen stuwwal en IJsseldal met dekzanden bedekt. Hier bevinden zich lager gelegen dekzandgebieden met stagnerende waterafvoer. Het gehele gebied is betrekkelijk vlak, waarbij enkele zandkoppen, zoals bij Klarenbeek-Gietelo en Twello, boven het rivierdal uitsteken. Vanaf het Weichselien maakt nagenoeg het gehele grondgebied van de gemeente Voorst deel uit van het stroomgebied van de IJssel. Vanaf het Holoceen is de IJssel een meanderende rivier geworden, met een beperkter stroomgebied. De rivier heeft op diverse plaatsen verlande geulen achtergelaten. Langs de huidige rivierloop is een stelsel van oeverwallen en stroomruggen gevormd. Hierachter zijn komgrondgebieden ontstaan op plaatsen met stagnerende waterafvoer (zie afbeelding 3).

Afbeelding 3
Geomorfologische kaart gemeente Voorst

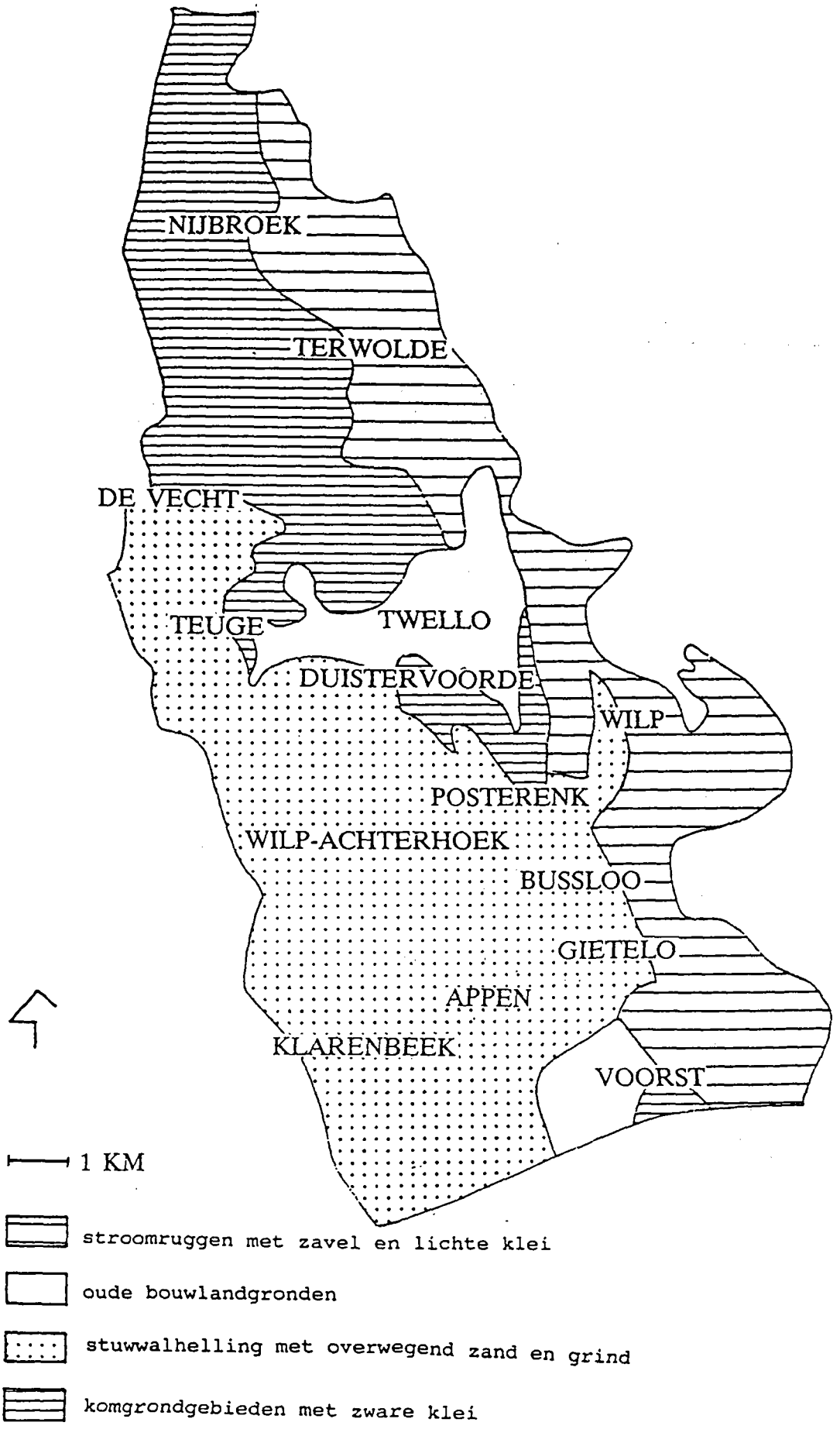

Afbeelding 4
Globale hoogtekaart gemeente Voorst

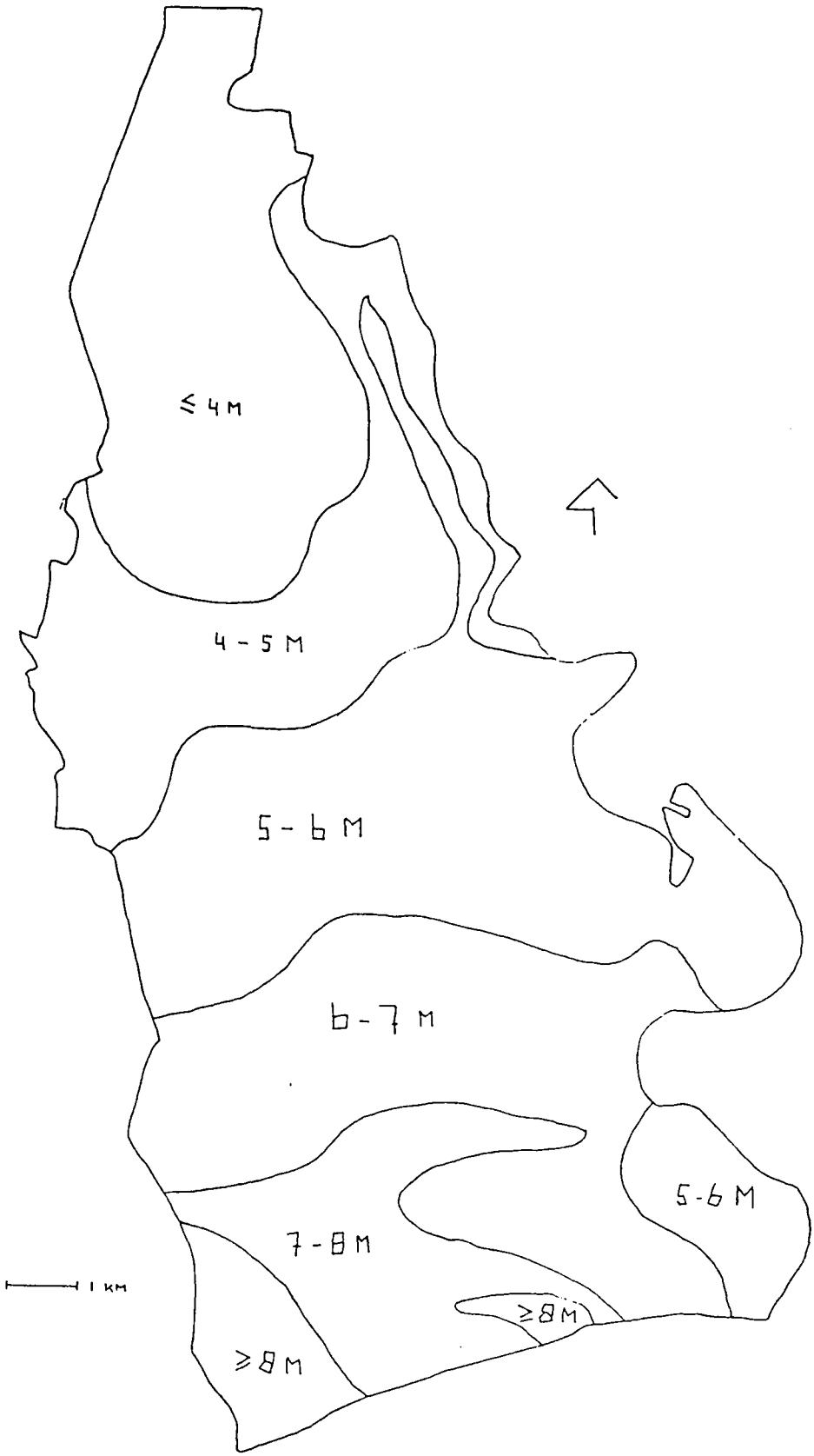

Het grondgebruik in de periode 1850-1940 heeft betrekking op de stroomruggen, de komgronden, de oude bouwlandgronden en de stuwwalhelling. Akkerbouw heeft vanouds plaatsgevonden op de stroomruggen, de oude bouwlandgronden en gedeelten van de stuwwalhelling waar hoogte- en bodemgesteldheid hiertoe gunstige mogelijkheden boden. Tot omstreeks 1900 heeft men vooral rogge, gerst, haver, aardappelen, tarwe en boekweit geteeld. Na de eeuwwisseling concentreerde de akkerbouw zich op de teelt van rogge en haver. Op de stroomruggen werden toen ook boomgaarden aangelegd. Met name op de hoger gelegen stuwwalhelling bij Appen is omstreeks 1900 begonnen met de bebossing van heidevelden ten behoeve van de houtwinning. Op de komgronden en lager gelegen dekzandgebieden in het zuidwesten van de gemeente zijn graslanden aangelegd. Thans domineert de weidebouw het bodemgebruik in het buitengebied van de gemeente Voorst. In de beemden werd klei gewonnen ten behoeve van de baksteenfabricage.
Grootgrondbezit heeft in de gemeente Voorst een rol van betekenis gespeeld. Rondom Twello, gelegen langs de weg Apeldoorn-Deventer, is een concentratie van landgoederen ontstaan. Aan de overzijde van de IJssel bevinden deze zich rond Zutphen (Eefde, Warnsveld, Vorden). Na verdeling van de marken in 1854 zijn kampachtige ontginningen, met name in het westelijk en zuidwestelijk dekzandgebied, ontstaan.

De afwatering in het zuidelijke gedeelte van de gemeente Voorst is via de kortste weg op de IJssel gericht. De Voorster Beek stroomt rechtstreeks van de stuwwal naar de IJssel. In de Late Middeleeuwen is, te beginnen in het noordelijk gedeelte van de gemeente Voorst, een aantal weteringen van de stuwwalhelling in noordelijke richting gegraven. Met name de Grote Wetering, de Nijbroekse Wetering en de Terwoldse Wetering fungeren als afvoerkanaal van het overtollige water. Zowel bij deze kanalen als langs de IJssel zijn sluizen en gemalen aangelegd. Talloze kavelsloten sluiten aan op de weteringen en beken. Vanaf de Late Middeleeuwen zijn drassige terreingedeelten (komgrondgebieden) overwegend strookvormig verkaveld. De opgehoogde wegen in de polder zijn tevens als kade gebruikt. De IJsseldijk dateert uit de 13e-14e eeuw.

Nijbroek, een in de 13e eeuw ontgonnen moeras, is gelegen aan de voormalige Middeldijkse Wetering, in het poldergebied in het noorden van de gemeente. De overige nederzettingen in de gemeente Voorst zijn alle ontstaan nabij escomplexen op natuurlijk, soms kunstmatig opgehoogde terreingedeelten op de oeverwallen. In het uiterwaardengebied langs de IJssel zijn vele boerderijen op woerden gebouwd. Eenmansessen bevinden zich vanouds achter (= ten westen van) de oude escomplexen in het stuwwalhellingsgebied (dekzandgebied). Op en rond de oeverwallen bevinden zich de meeste landgoederen met een concentratie rond Twello en Wilp. Kampachtige ontginningen bevinden zich nabij de landgoederen (vanaf ca. 1850). Klarenbeek heeft een industriële oorsprong (18e eeuws) in verband met haar ligging aan de gelijknamige beek. In de gehele gemeente Voorst zijn kleinere escomplexen bij landgoederen ontstaan.

3. INFRASTRUCTUUR

Reeds in de Late Middeleeuwen doorsneden belangrijke handelswegen de gemeente Voorst, zoals de wegen vanuit de steden in het westen, de Zuiderzeehavens en Arnhem. In de loop van de 19e eeuw (vanaf ca. 1820) is een aantal regionale wegen verhard, waaronder de weg Zutphen-Voorst-Deventer, Apeldoorn-Voorst, Apeldoorn-Twello-Deventer en Apeldoorn-Deventer via Terwolde en Arnhem-Voorst-Deventer,.
Begrijpelijk is het rechtlijnige wegenpatroon in de laaggelegen terreingedeelten, in het bijzonder rond Nijbroek en Terwolde, welke samenhangt met de strookvormige verkaveling en het systematisch afwateringspatroon dat bij de ontginning is toegepast.

In 1876 is de spoorlijn Apeldoorn-Zutphen geopend, met stopplaatsen te Voorst (1876-1938 en 1940-1965) en Klarenbeek (1882; ten behoeve van de houtindustrie) en in 1888 de spoorlijn Apeldoorn-Deventer.

De IJssel is de enige bevaarbare waterweg in de gemeente Voorst. De beken en weteringen monden alle hierop uit; de beken in de gemeente zelf; de weteringen pas bij Hattem. De oudste kaden langs de IJssel zijn meer dan 1200 jaar oud. Tussen 1100 en 1400 is de dijk Klarenbeek-Wapenveld gesloten. De voetveren bij Wilp, Terwolde en Nijenbeen zijn niet meer in gebruik.

Langs de IJssel is een aantal versterkingen gebouwd, zoals batterijen bij Wilp en Voorst. De batterijen bij Wilp zijn gebouwd in de jaren '30 van deze eeuw en zijn gesitueerd op de plaats van vervallen redoutes (17e-18e eeuw) ter dekking van de rivierovergang naar Gorssel.

Kort na de Eerste Wereldoorlog is de gemeente Voorst aangesloten op het elektriciteitsnet van de P.G.E.M.

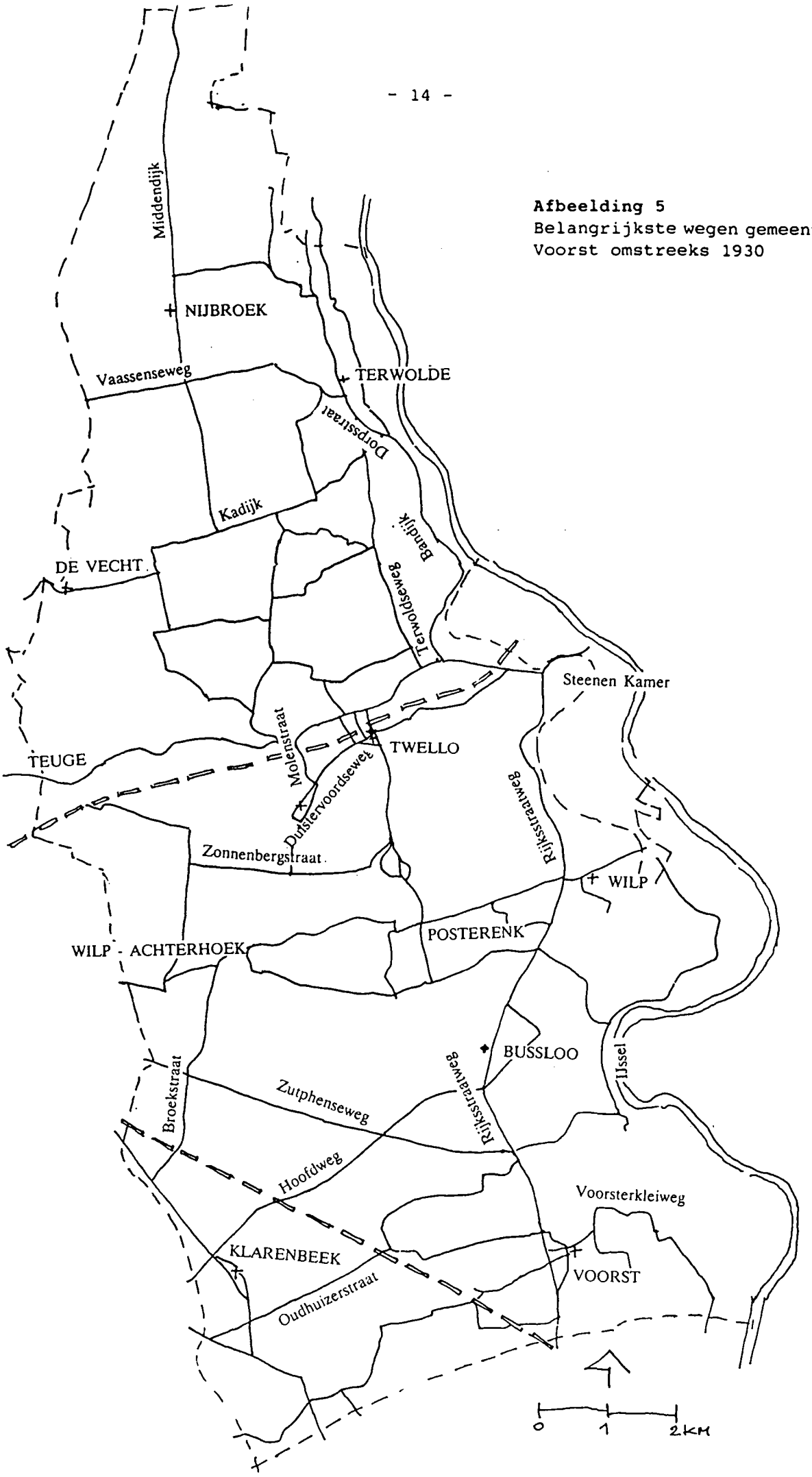

Afbeelding 5
Belangrijkste wegen gemeente
Voorst omstreeks 1930

4. NEDERZETTINGSSTRUCTUUR

4.1. Algemeen

De stroomruggen in de gemeente Voorst zijn zeker vanaf de 8e eeuw geoccupeerd. Lage kaden boden de geoccupeerde gronden enige bescherming tegen hoog water van de IJssel. Tussen de 9e en 11e eeuw zijn hoven gesticht, van waaruit het rivierdal ontgonnen werd. Kloosters en de Graven van Gelre maakten de dienst uit. Tussen 1100 en 1300 zijn marken in het leven geroepen. Vanaf de 14e eeuw vonden langs de IJssel grootscheepse ontginnings- en bedijkingswerkzaamheden plaats. Begonnen werd met het indijken (ontginnen) van het Nijbroeker moeras, waarna een begin werd gemaakt met de aanleg van de Veluwse Bandijk, die daarna steeds verder naar het zuiden werd verlengd. Aldus ontstond de Veluwse Polder. Na de Reformatie was de macht van de kloosters weggevallen ten gunste van de landadel. Dit gegeven, alsmede het feit dat de Veluwse Polder zich steeds verder naar het zuiden uitbreidde had tot gevolg dat het zwaartepunt van de polder meer en meer zuidelijk kwam te liggen. Adel en de stad Deventer maakten de dienst uit. Dit verklaart mogelijk de grote concentratie adellijke huizen rond Twello en Wilp. In zijn algemeenheid houdt de aanwezigheid van adellijke huizen langs de westkant van de IJssel ook verband met haar strategische ligging als verdedigingslinie. In het rivierdal bleef landbouw de voornaamste bestaansbron. In de uiterwaarden vond daarnaast ook kleiwinning ten behoeve van de steenbakkerij plaats. Te Gietelo werd een brouwerij opgericht. Klarenbeek (in de 17e een 18e eeuw "Doorvaart" geheten op de weg van Deventer naar Arnhem) dankt haar ontstaan aan de kopermolen op de gelijknamige beek (18e eeuw).

4.2 Functionele ontwikkelingen

Periode 1800-1850

De marken in de gemeente Voorst zijn in de eerste helft van de 19e eeuw ontbonden.In 1837 werden alle dorpspolders onder financieel toezicht geplaatst van het Polderdistrict Veluwe, gebracht volgens de regels van het Gelderse Rivierpolderreglement. Afgezien van de koperpletterij te Klarenbeek zijn geen verdere (kleinschalig) industriële activiteiten vermeld.

Periode 1850-1900

De uitbreiding van bestaansmogelijkheden buiten de landbouw bleef uiterst beperkt. Voor zover sprake was van enige industrialisatie richtte deze zich op de verwerking van primaire produkten. De kopermolen in Klarenbeek moest in 1870 de bewerking van koper staken. Het bedrijf werd omgebouwd ten behoeve van de produktie van kleinhoutverpakking (sigarenkistjes). Het kappen van met name het Beekberger Woud, het laatste zogenaamde "oerbos" in Nederland, vormde een stimulans voor de houtverwerkende industrie.

De houtindustrie was gedurende het tijdvak 1850-1900 het grootste industriële bedrijf in de gemeente Voorst. In het bedrijf werkten zo'n 100 personen. Op ambachtelijk niveau vormden de klompenmakers een belangrijke groep van enige tientallen personen. Drie steenfabrieken bij Terwolde en Wilp telden in 1900 ruimt 100 werknemers. Gedurende de agrarische crisis in het laatste kwart van de 19e eeuw kwamen de IJsselweiden sterker in de belangstelling van de weidebouw te staan. In

deze periode kwamen kleine vleeswarenfabrieken en zuivelfabrieken tot ontwikkeling.

Periode 1900-1940
De beperkte uitbreiding van de bestaansmogelijkheden komt tot uitdrukking in de bevolkingscijfers. De verdubbeling van het inwonertal (zie afbeelding 6) vond voornamelijk vanaf de eeuwwisseling plaats. De natuurlijke bevolkingsgroei tussen 1850 en 1900 (zo'n 5.000 personen) houdt een vertrekoverschot in van bijna 3.000 personen. Na de eeuwwisseling daalde het vertrekoverschot naar zo'n 1.000 personen, terwijl de natuurlijke bevolkingsgroei ongeveer 5.500 personen omvatte. De baksteenindustrie zag het personeelsbestand verdubbelen. De sigarenkistenfabriek bleef het grootste bedrijf. In Twello concentreerde zich de vleeswarenindustrie, die vanaf 1916 sterk in opkomst was. Andere, kleinere bedrijven zijn met name in Twello opgericht, zoals een steengaasfabriek, meubelfabrieken, klompenfabriek. Voorts is sprake van een kleine glasfabriek, exportslachterij en een verfwarenfabriek. De uitbreiding van het boomgaardareaal heeft niet bijgedragen aan de industrialisatie. In 1934 is nabij Teuge een vliegveld voor zweefvliegtuigen in gebruik genomen.

Afbeelding 6
Bevolkingsontwikkeling gemeente Voorst 1850-1940
(indexcijfers, waarbij 1850, 7.931 inwoners = 100)

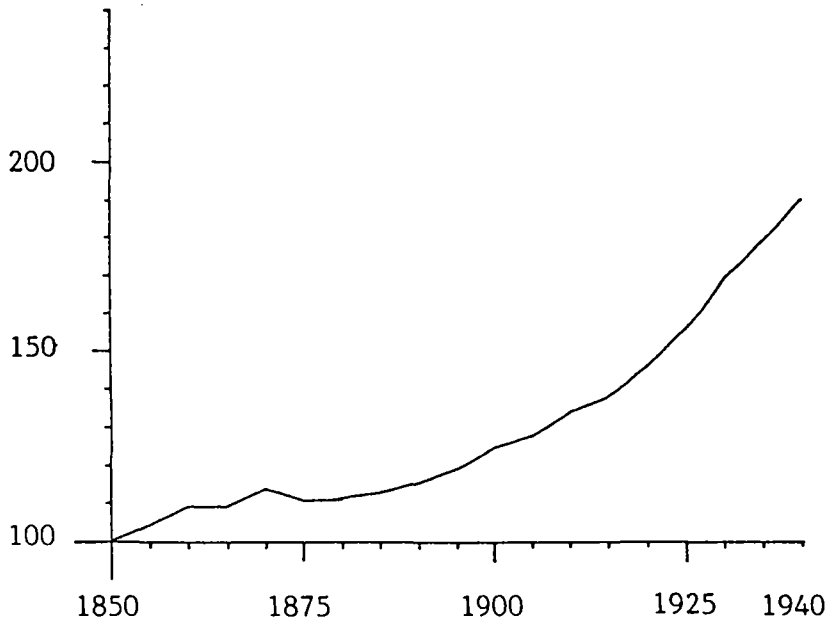

4.3. Stedebouwkundige structuur

De kernen van de gemeente Voorst liggen op de overgang van oeverwal naar IJsseldal: vanaf het zuiden Voorst, Gietelo, Bussloo, Wilp, Posterenk, Twello en Terwolde; meer westelijk liggen de als esbebouwing ontstane concentraties Wilp, Achterhoek, Teuge en De Vecht. In het broekgebied ligt de kern Nijbroek. Klarenbeek - in het zuidwesten gelegen - dankt zijn ontstaan aan bebouwing nabij de kopermolen, een vroeg industriële nederzetting (18e eeuw).

Voorst

Voorst, gelegen op de overgang van stuwwal naar IJsseldal, lag vroeger net als Wilp langs de IJssel. Oorspronkelijk was de Binnenweg de hoofdweg door de kern van Voorst. Via de later zo genoemde Wilhelminaweg kwam men weer op de Rijksstraatweg. Vanaf dit punt tot aan de Roskam is in het begin van de 19e eeuw de Rijksstraatweg aangelegd. De Wilhelminaweg liep verder over in de Klarenbeekseweg. Bebouwing vond plaats langs de bestaande wegen. De omgeving van de kerk werd bebouwd met school en pastorie en tuinderij. De Rijksstraatweg werd verdicht met villabebouwing en gemengde bebouwing. Middenstandswoningen, arbeiderswoningen en kleine boerderijen werden gebouwd aan de Binnenweg, Schoolstraat, Klarenbeekseweg en Enkweg.

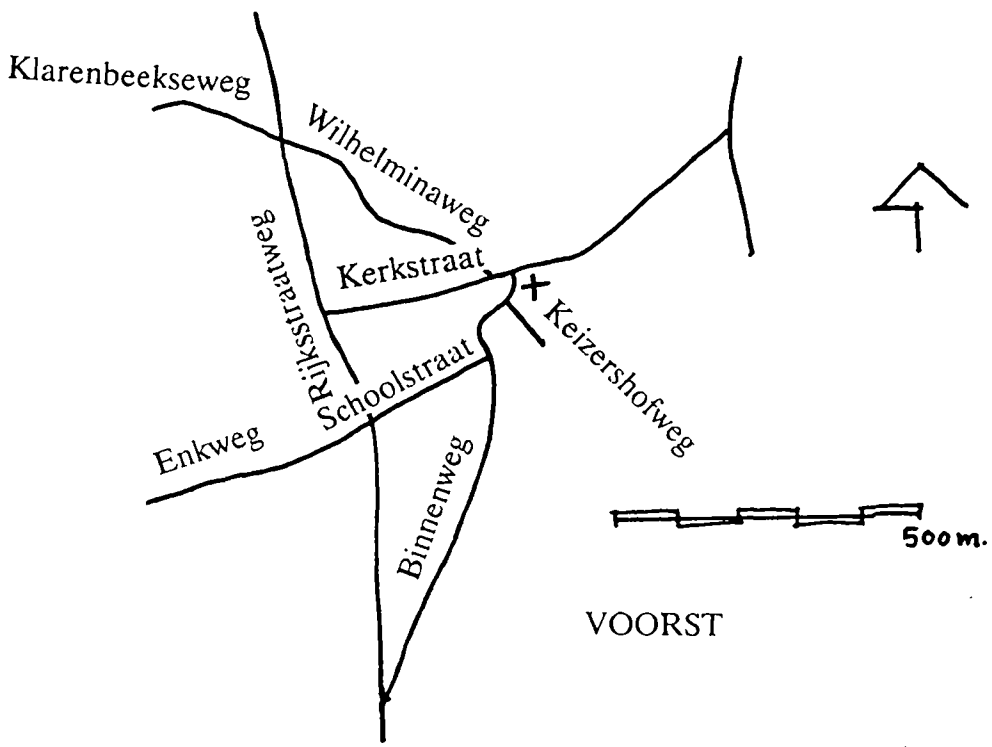

Voorst, belangrijkste wegen omstreeks 1930

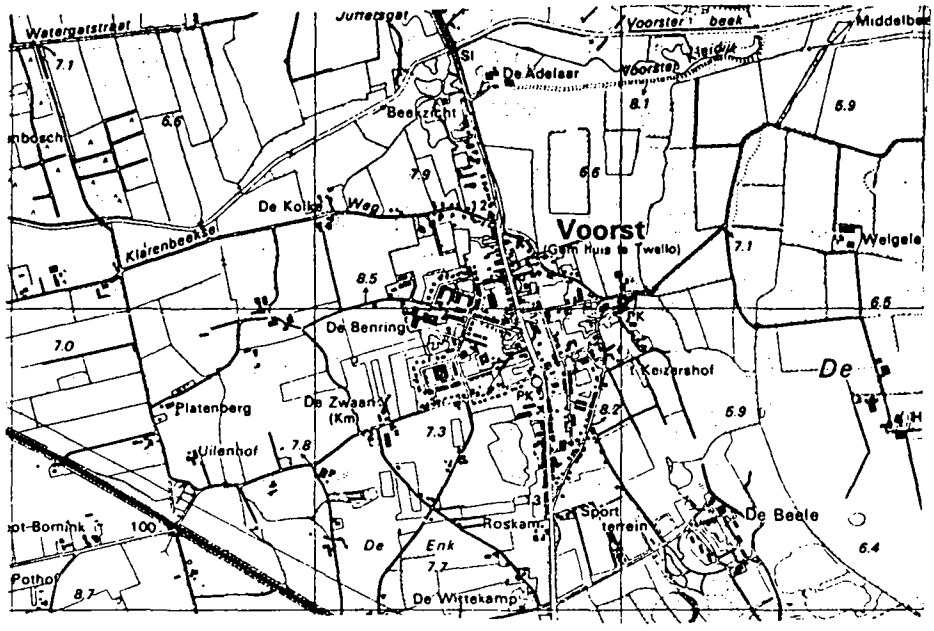

Voorst, omstreeks 1988

Bussloo

De kern van Bussloo werd in 1818 gecreëerd door Baron van Wijnbergen, door het bouwen van een kerk. Rond de kerk ontstond beperkte bebouwing, o.a. een pastorie. Verdere groei vond nauwelijks plaats.

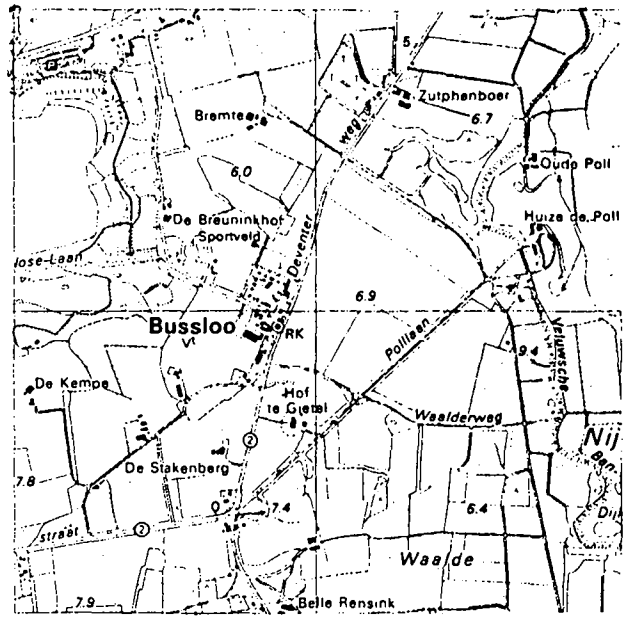

Bussloo omstreeks 1988

Wilp
Wilp, dat vroeger aan de IJssel was gelegen, heeft een structuur die ongeveer gelijk is aan die van Voorst.
De Rijksstraatweg werd in de periode 1850-1940 bebouwd met arbeiders- en middenstandswoningen. De kern van het dorp gevormd door Dorpsstraat, kent gemengde bebouwing bestaande uit kerk, enkele villa's en boerderijen op de oeverwal.
De Kerkstraat en Molenallee hebben een verdichting van kleinere villa's en middenstandswoningen gekregen.

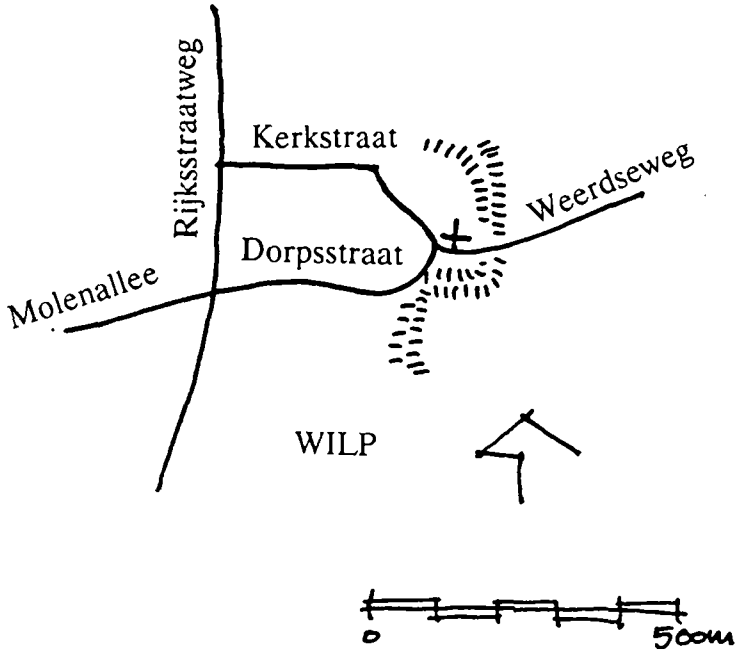

Wilp, belangrijkste wegen omstreeks 1930

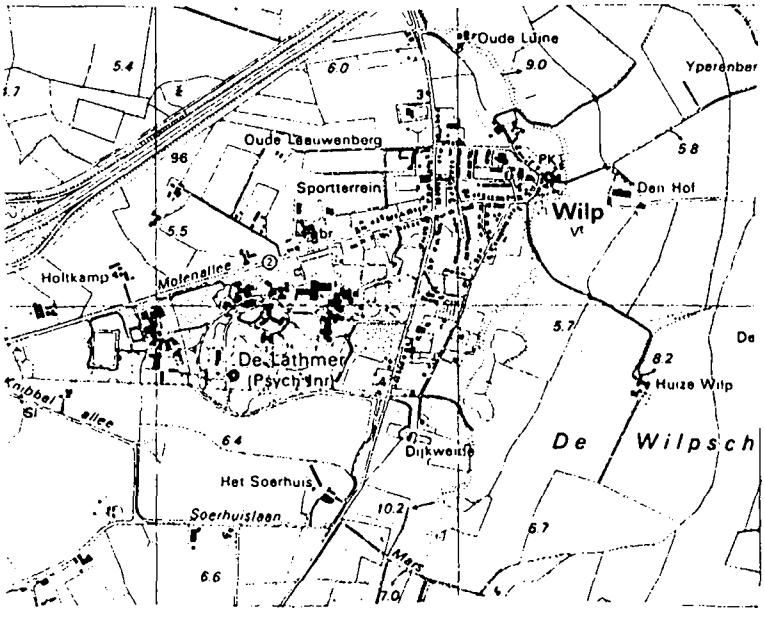

Wilp omstreeks 1988

Twello
Twello is de grootste kern van de gemeente. De ruimtelijke opbouw van deze kern bestond rond 1850 uit bebouwing langs de Dorpsstraat, Duistervoordseweg, Schoolstraat en Domineestraat. Van deze opbouw is slechts in het oostelijk deel iets terug te vinden. Rond de N.H. kerk zijn de ruimtelijke functionele veranderingen beperkt gebleven.
Het overige deel heeft nogal wat veranderingen ondergaan. In de zone langs het spoor (de spoorlijn doorbrak alle bestaande verbindingen tussen twee west-oost assen) ontstond in de periode 1850-1940 bedrijvigheid, o.a. het gemeentelijk slachthuis, de groente- en fruitveiling en een meubelfabriek. De bebouwing ontwikkelde zich langs de bestaande straten. De tussen de straten gelegen terreinen waren overwegend agrarisch in gebruik. In de 1e helft van deze eeuw werden de tussen genoemde straten en wegen gelegen terreinen geleidelijk opgevuld. Rond 1940 bestonden de bebouwde oost-west lopende straten uit de Duistervoordseweg tussen de Ned. Hervormde kerk en de R.K. kerk te Duistervoorde, de Rijksstraatweg en de daar tussen lopende spoorlijn. De Noord-zuid verbindingen werden gevormd door de Molenstraat, de Stationsstraat, de Torenweg en de H.W. Iordensweg/Domineestraat.

Oostelijk van Twello ligt het gebied de Hoven en Steenen Kamer naast de Stadsweiden tegenover Deventer. De Steenen Kamer is een wijkje van kleine tuinderijen en boerderijen gelegen op een simpel systeem van strokenverkaveling. Het deel van de Hoven dat tot de gemeente Voorst behoort bestaat uit woonbebouwing langs de Rozenhofstraat en Twellosestraat. In dit gebied is ook de buitensociëteit van Deventer gelegen, op "De Worp".

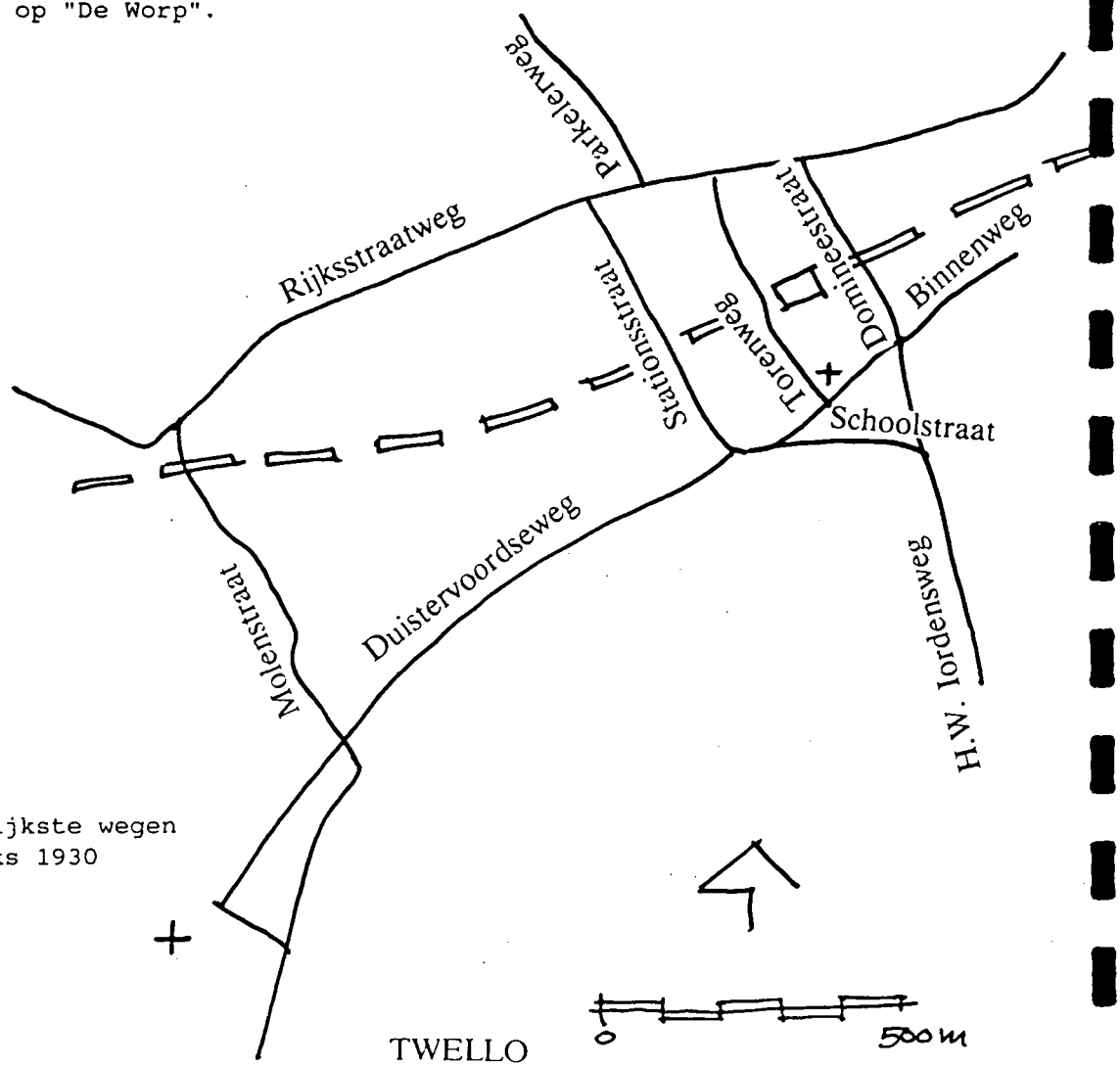

Twello,
belangrijkste wegen
omstreeks 1930

Twello, omstreeks 1988

Terwolde

Aan de in 1850 reeds bestaande structuur Dorpsstraat, Molenweg werd in de periode 1850-1940 lintvormig gebouwd met gemengde bebouwing toegevoegd.

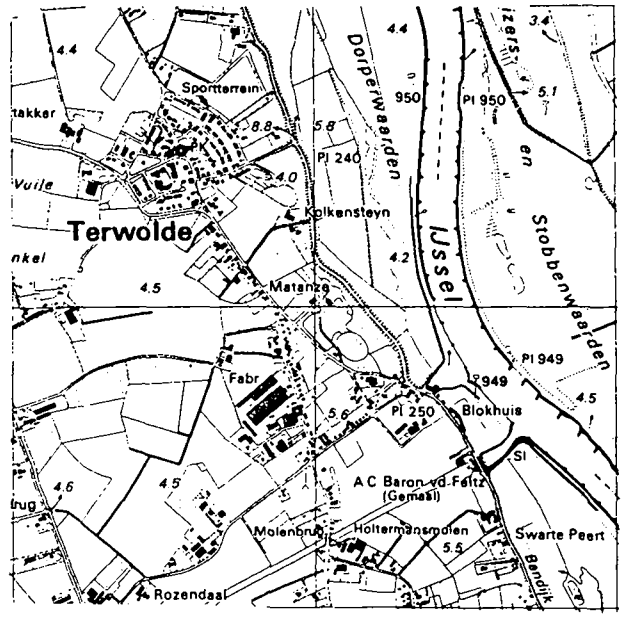

Terwolde omstreeks 1990

Posterenk

Posterenk is een verdichting van bebouwing op het kruispunt Molenallee - Enkweg.

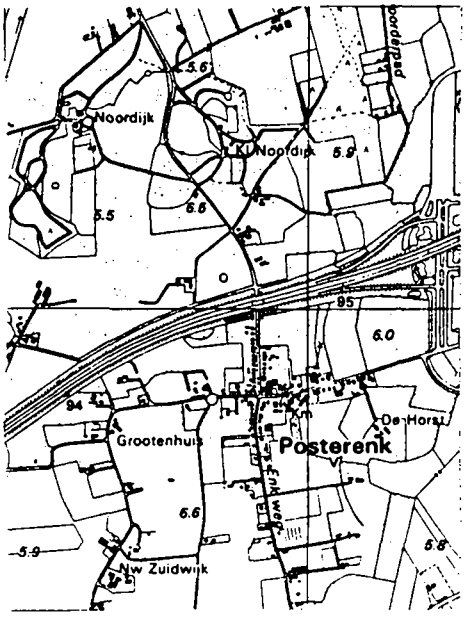

Klarenbeek

Het oostelijk deel van deze kern behoort tot de gemeente Voorst. In de periode 1850-1940 werd de hoofdweg lintvormig verdicht met gemengde bebouwing. Langs de Kopermolenweg heeft de voormalige kopermolen een functieverandering ondergaan. Hier is nu een houtindustrie gevestigd.

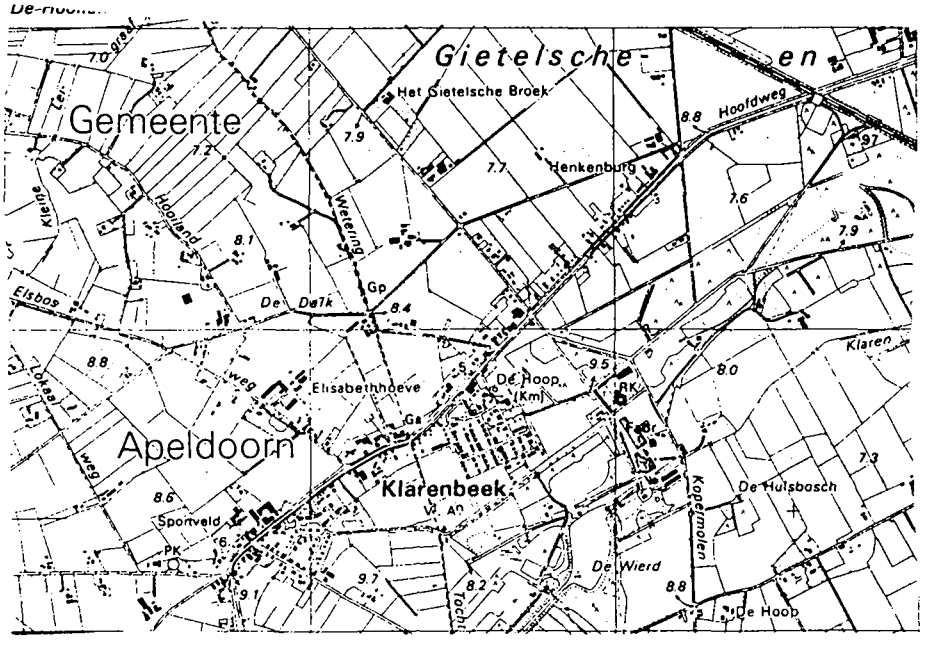

Klarenbeek omstreeks 1988

Wilp-Achterhoek
Wilp-Achterhoek heeft lintvormige bebouwing gekregen aan de Zwarte Kolkstraat. Een schooltje en een meelfabriek werden aan deze straat gebouwd.

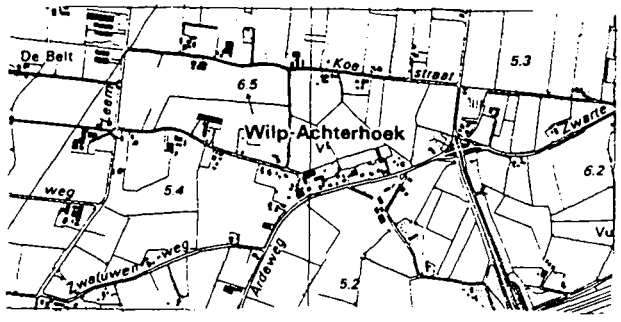

Wilp-Achterhoek omstreeks 1988

Teuge
Tot 1940 bestond de ontwikkeling van Teuge voornamelijk uit lintvormige bebouwing langs de Rijksstraatweg.

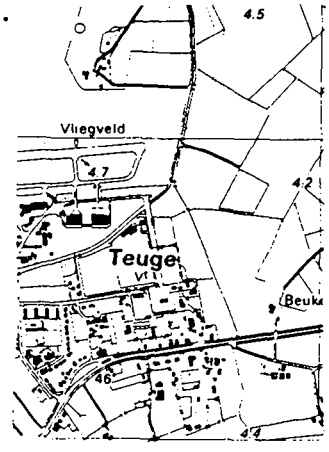

Teuge omstreeks 1988

De Vecht
De Vecht ende tot 1940 een beperkte concentratie van bebouwing rond het kruispunt Kerkstraat-Lochemsestraat.

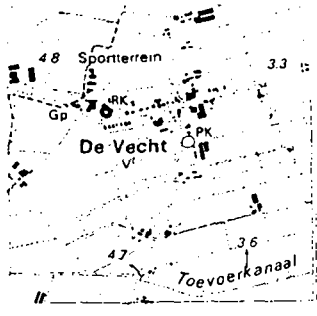

De Vecht omstreeks 1988

Nijbroek
Nijbroek wijkt wat structuur en ligging betreft af van de overige kernen in de gemeente. Midden in de polder Nijbroek ligt de kern Nijbroek, die lintvormig bebouwd is, aan de Middendijk. De bebouwing bestaat uit boerderijen, arbeiderswoningen en een schooltje. Het centrum wordt gevormd door de Ned. Hervormde kerk met ervoor het Dorpsplein.

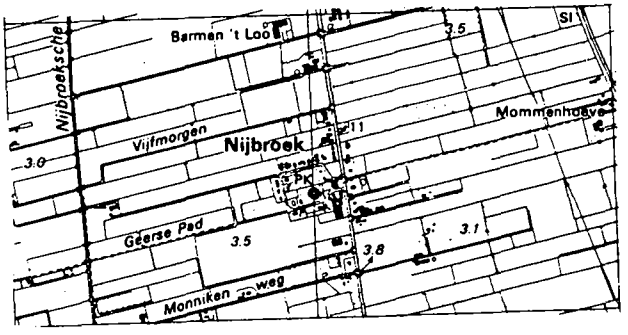

Nijbroek omstreeks 1990

Verspreide bebouwing
Het buitengebied van de gemeente Voorst wordt gevormd door het IJsseldal, het laaggelegen gebied tussen stuwwal en dekzandrug, de dekzandrug en de rand van de stuwwal. In het noorden van de gemeente ligt het Nijbroek. In het IJsseldal liggen op hogere delen boerderijen. In het noordelijk deel heeft de voormalige steenfabriek de functie van recreatiecentrum gekregen. De zone van oeverwal en dekzandrug kent verspreide bebouwing tussen de kernen. In de omgeving rond Twello en Wilp ligt een groot aantal landgoederen. In het noordelijke Nijbroek liggen de boerderijen langs rechte wegen.

4.4. <u>Ontwikkelingen na 1940</u>
De kern Twello heeft zich ontwikkeld tot de grootste kern van de gemeente. Zowel aan de noord-, als aan de zuidzijde van de spoorlijn werden nieuwe woonwijken planmatig opgezet. De industrie-ontwikkeling van de plaats heeft aan de westzijde van de kern tussen de Rijksstraatweg en de Molenstraat plaatsgevonden.
Voorst en Terwolde ondergingen eveneens planmatige kleinere ontwikkelingen. Voorst door opvulling van de open structuur aan de oostzijde waarna de westzijde van de kern verder planmatig werd uitgebreid. Terwolde kreeg uitbreidingen aan de noord-oostzijde.
De overige kernen in de gemeente kennen allen een planmatige ontwikkeling na 1940, doch deze is zeer beperkt. Van belang voor de gemeente is de aanleg van het grote recreatieterrein Bussloo en de aanleg van Rijksweg 1.

4.5. Karakterisering geïnventariseerde bebouwing

Wonen

Karakteristiek voor de gemeente Voorst zijn de fraaie villa's in neostijlen. Een concentratie van deze villa's uit de tweede helft van de 19e eeuw staat aan de Rijksstraatweg te Twello, evenals aan de Rijksstraatweg te Voorst. Veel voorkomende stijlen zijn het Neoclassicisme, het Eclecticisme en de Neorenaissance. Een bijzonder mooi voorbeeld is de markant gelegen villa 'De Witte Brug' met koetshuis. 'De Witte Brug' is in 1872 gebouwd in een antikiserende bouwstijl. De villa's worden afgewisseld door villa's uit het begin van de 20e eeuw (1900-1910) gebouwd in Chaletstijl of met decoratieve elementen van deze bouwstijl. Voorbeelden zijn 'Vrijland' en 'Huize Vicarie'. Ook treffen we langs de Rijksstraatweg villa's en woonhuizen aan uit de periode 1920-1940. Een voorbeeld is 'Hoekskamp' (1926) van de Apeldoornse architect J.A. Heuvelink. Ook zijn bovengenoemde typen villa's en woonhuizen verspreid over het grondgebied van de hele gemeente aan te treffen. Geattendeerd moet worden op de fraaie middenstandswoningen aan de Burgemeester Van der Feltzweg te Twello. Deze zijn ontworpen door de gemeente-architect Van der Wal en gebouwd in 1937. Ook treffen we in de gemeente Voorst een drietal houten woonhuizen aan; een dokterswoning (1920-1940) te Terwolde en een houten dijkwoning, evenals een portierswoning te Twello, nabij het landhuis 'Het Schol' (XXa). In Nijbroek staat een rijtje van vier eenvoudige en sobere armenhuisjes, daterend van rond 1900. Ook verspreid in de kerken staan eenvoudige dorpswoningen in een sobere neorenaissancestijl en daterend van rond de eeuwwisseling. Als uniek te kwalificeren is de krans van landgoederen rondom de plaats Twello. Het betreft landhuizen uit de tweede helft 19e eeuw, bijgebouwen zoals koetshuizen vergezeld van portierswoningen en eventueel boerderijen, gelegen op een parkachtig aangelegd landgoed en ontsloten door fraaie hekwerken. We noemen hier 'Het Schol' (Eclecticisme) met een theehuisje in dezelfde stijl, 'de Matanze' (Neobarok), 'de Hartelaar' en 'Hunderen'. Ook elders in de gemeente liggen landgoederen met fraaie landhuizen. Een voorbeeld is het kasteeltje 'De Latmer' te Wilp. Het complex bestaat uit een kasteeltje in traditionalistische bouwstijl (ca. 1910) met personeels- en poortwoningen, ontworpen door M.A. van Nieuwkerken, evenals een portierswoning van rond 1900.

Werken

In de gemeente Voorst staan vele boerderijen van verschillende typen. Karakteristiek zijn de hallehuisboerderijen met rietgedekte wolfdaken. De deeldeuren bevinden zich in de achtergevel. Voorbeelden liggen o.a. aan de Deventerweg te Voorst. Aan de noordzijde van de gemeente (m.n. Terwolde en Nijbroek) zijn deze wolfdaken voorzien van uileborden. Een drietal boerderijen heeft een onderschoer. Ook karakteristiek zijn de T-boerderijen met een voorhuis van één bouwlaag waarboven een zolderetage met friesvensters en gedekt door een schilddak. Het achterhuis heeft een zadel- of wolfdak. De deeldeuren bevinden zich in de achtergevel. Voorbeelden staan o.a. aan de Ossenkolkweg te Terwolde. De meeste van deze halle- en T-boerderijen worden vergezeld van een schuur met een wolfdak. Naast deze sober uitgevoerde T-boerderijen komen we ook verspreid over de gemeente T-boerderijen tegen met een voorhuis met een villa-achtige allure.

Het voorhuis van deze boerderijen is voorzien van een uitbundige decoratie in neorenaissance of eclecticistische bouwstijl, en heeft vak een middenrisaliet met topgevel. Een voorbeeld is 'Molenzicht' te Terwolde (1904). Te Terwolde langs de IJsseldijk staan enkele dijkboerderijen. Deze zijn binnendijks tegen de dijkhelling aangebouwd. Een zeer apart exemplaar is 'Het Swarte Peert', een hallehuisboerderij met een neoclassicistisch front met middenrisaliet met fronton. Ook staan hier enkele aparte dijkschuren aan de dijk. In de categorie boerderijen moet ook geattendeerd worden op enkele dorpsboerderijen (o.a. de Dorpsstraat te Twello), een krukboerderij te Wilp, een neogotisch hekwerk bij Boerdam te Terwolde, de stelten- en kapbergen, en enkele boerderijen uit de periode 1900-1940. Bij de T-boerderij 'De Kleine Ziele' te Twello, staat een opvallende zomervilla uit 1872.
In de gemeente Voorst staan vijf molens, waarvan vier Rijksmonument. De molen 'De Hoop' te Klarenbeek dateert uit 1905, de molen te Terwolde is herbouwd in de jaren '80 van deze eeuw. Enkele markante bedrijfsgebouwen van het begin van de 20e eeuw komen we tegen: het bedrijfspand Veldhoen te Twello. Het dateert van omstreeks 1930 en is gebouwd in de stijl van de Nieuwe Zakelijkheid. Te Terwolde staat nog het gebouw van de coöperatieve graanhandel. Het dateert uit de periode 1920-1930 en vertoont expressionistische stijlkenmerken. In het voormalige tuinbouwgebied Steenen Kamer staan diverse kleine bedrijfspandjes van het begin van deze eeuw. Bij Huize Klarenbeek in Klarenbeek bevond zich een koperslagerij. Deze werd omstreeks 1870 omgezet in een fabriek van kleinhoutverpakking. Diverse bedrijfsgebouwen van rond 1900 zijn nog in bedrijf. De functionele en ruimtelijke samenhang tussen deze bedrijfsgebouwen, de villa, het koetshuis, maar ook de R.K. kerk met begraafplaats en pastorie, verlenen aan dit gebied een complexwaarde.

Infrastructuur
Karakteristiek in de categorie infrastructuur is het stationsgebouw aan de H.W. Iordensweg te Twello. Het gebouw dateert van rond de eeuwwisseling en vertoont elementen van de Chaletstijl. Verwant aan deze gebouwencategorie is het stationskoffiehuis aan de Spoorstraat te Twello. Het is gebouwd in 1905 en vertoont eveneens stijlkenmerken van de Chaletstijl. Vermelding verdienen ook de gietijzeren richtingwijzers die verspreid over de gemeente staan. Ook stuitten we bij een rondgang op enkele oude ijzeren brugleuningen. Typerend voor het polderlandschap bij Nijbroek zijn de gemetselde bruggetjes over de vele sloten. Ook de sluis met valschut aan de vloeddijk is karakteristiek voor dit landschap. Zeer fraai is het gemaal aan de Bandijk te Terwolde. Het dateert van de eerste helft van de 20e eeuw en heeft deels kenmerken van de Delftse School. Aan de Rijksstraatweg te Voorst staat nog een tolhuisje uit de eerste helft van de 19e eeuw.

Maatschappelijke voorzieningen
Karakteristiek voor de gemeente Voorst zijn de kleine zaalkerkjes en evangelisatiegebouwtjes die we in de verschillende plaatsen tegenkomen. Het zaalkerkje met aangebouwd koetshuis te Voorst vertoont eclecticistische stijlkenmerken; het zaalkerkje te Terwolde (Pniël, 1903) is sober uitgevoerd en heeft een gepleisterde tuitgevel met schouderstukken. Ook de zaalkerkjes te De Vecht en Teuge zijn eenvoudig van structuur en sober uitgevoerd.

In de diverse kernen van de gemeente Voorst stuitten we nog op enkele fraaie, grote R.K. kerken, die de dorpskern in ruimtelijk opzicht domineren. Te Duistervoorde staat de R.K. kerk St. Martinus. Deze is gebouwd in 1887 in neogotische stijl en ontworpen door C.J. te Riele. Tezamen met de pastorie (1920-1940) en begraafplaats vormt deze een complex. Aan het begin van de Molenstraat die naar deze kerk leidt, staat een patronaatsgebouw uit het begin van de 20e eeuw.
De kern van Bussloo wordt gedomineerd door een kerk (rijksmonument) met er naast gelegen fraaie ommuurde begraafplaats met enkele historische grafplaten en lijkhuisje, een pastorie (1920-1940) en een oude pastorie uit 1846. Ook staat aan het dorpspleintje het vooroorlogse schooltje.
In De Vecht staat een zeer fraaie kerk met expressionistische stijlkenmerken. Ook deze kerk vormt nog een gaaf complex samen met de pastorie, een schooltje met meesterswoning en de begraafplaats. Van zeer hoge architectonische kwaliteit is de R.K. kerk 'Onze Lieve Vrouwe ten Hemelopneming' te Klarenbeek. Deze kerk is in 1930 gebouwd en wel in een expressionistische bouwstijl. Deze kerk is ontworpen door C. Hardeman. Tezamen met de pastorie (1909) en begraafplaats en het Huis Klarenbeek vormt deze kern een harmonisch geheel.
Bij de kerk te Nijbroek staat een naoorlogse pastorie in de stijl van de Delftse School.
Ook een tweetal geïsoleerd in het buitengebied gelegen, begraafplaatsen is vermeldenswaardig, te Voorst en Terwolde. Bij beide begraafplaatsen staan zeer mooie portierswoningen.
We treffen ook nog enkele schooltjes uit het begin van de 20e eeuw aan in de dorpskernen. Helaas zijn de vensteropeningen van de meeste niet oorspronkelijk. Een gaaf exemplaar staat te Terwolde. Ook staat hier een fraaie meesterswoning. Als uniek in Voorst te kwalificeren is het Mariakapelletje (1945) 'Maria ter Ere' aan de Oude Wezenveldseweg te Twello.

Aan de H.W. Iordensweg te Twello staat het oude gemeentehuis (1859). Het is gebouwd in eclecticistische stijl en is ontworpen door H. van Harte uit Deventer. In Steenen Kamer staat de voormalige buitensociëteit. Hoewel ontsierd door enkele niet-oorspronkelijke aanbouwen is het toch een fraai voorbeeld van de Chaletstijl.

Kaart 1

TYPOLOGIE UITBREIDINGEN GEMEENTE VOORST 1850-1940

4.6. Typologie uitbreidingen gemeente Voorst 1850-1940

Toelichting bij kaart 1

Type aanduiding **Type-omschrijving** **Bijzondere gebieden**

Andere aanduidingen

- Lineaire ontwikkelingen

- functie: gemengd of wonen
- niet-planmatige en planmatige ontwikkelingen

4.7. Bijzondere gebieden

De term bijzonder gebied wordt gehanteerd voor gebieden die zijn gebouwd of aangelegd in de periode 1850-1940. Bij de beoordeling is de criterialijst (zie blad 31) gehanteerd volgens de zgn. "MIP-handleiding". Hierbij zijn grotere samenhangende (stede-)bouwkundige structuren bekeken. Bij de bouwkundige inventarisaties zijn samenhangende bouwkundige complexen aangegeven.
Dat in de gemeente geen of weinig bijzondere gebieden voorkomen, zegt niets over de schoonheid of opbouw van de gemeente.

Gebieden gebouwd of aangelegd in de periode 1850-1940 die bijzonder zijn, komen in de gemeente Voorst niet voor.

Karakteristieke gebieden

Structuren van bouwkunst en stedebouw van vóór 1850 en na 1940 die een bijzondere kwaliteit hebben worden aangeduid met de kwalificatie "karakteristieke gebieden". Het betreft gebieden waarvan de hoofdelementen dateren van voor 1850 of na 1940, die ook daarna herkenbaar zijn gebleven.

De kernen van Wilp en Voorst dienen als karakteristiek gebied te worden aangemerkt. Beide kernen liggen op de overgang van dekzandrug naar IJsseldal. Met name deze relatie en bebouwing op de rand bestaande uit kerk, pastorie en schooltje (tegenwoordig bibliotheek), en enkele boerderijen, zorgen ervoor dat het gebied aan de Binnenweg, Kerkstraat in Voorst karakteristiek is.
In Wilp zijn het ook de kerk en enkele boerderijen aan het plein die in het overgangsgebied liggen, die dit gebiedje karakteristiek maken.

Voorst

De bebouwing in het karakteristieke gebied te Voorst is nog geheel oorspronkelijk. Zij is zeer heterogeen van samenstelling, zowel in functionele zin als ook wat betreft bouwstijlen en datering. Centraal ligt de kerk (Rijksmonument) met er tegenover de oude pastorie ('de Olde Wehme') met o.a. neoclassicistische stijlkenmerken. Links van de kerk ligt verhoogd de T-boerderij 'Groot Oerink' met bijschuur (XIXB); rechts van de kerk ligt de oude school uit 1908. Daarnaast staat een

boerderij (rijksmonument). Aan een kwekerij herinnert nu nog een hoge ronde schoorsteen, waarop nu een ooievaarsnest huist. Aan de Schoolstraat staat de villa 'de Goede Rede'. Deze Jugendstil-villa is in 1912 ontworpen door J.A. Heuvelink. Aan de straatzijde markeren twee bewerkte hardstenen kolommen de toegang.

Wilp

Het karakteristieke gebied van Wilp bestaat uit enkele gebouwen die de ruimte voor de kerk (rijksmonument) omgeven en daardoor de ruimtewerking mede bepalen. Het betreft twee sober gepleisterde woonhuizen (XIXB) op rechthoekige plattegronden met schilddaken. Midden op het pleintje dat door deze gebouwen wordt omgeven staat een oude dorpspomp.

CRITERIA VOOR DE AANDUIDING BIJZONDERE GEBIEDEN

I. **Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit, zoals:**
   1. kwaliteit van het ruimtelijk concept;
   2. betekenis vanwege de verkaveling/inrichting/voorzieningen;
   3. betekenis vanwege architectonische/architectuurhistorische kwaliteit;
   4. betekenis vanwege specifieke vorm voor specifieke functionele ontwikkelingen (b.v. havengebied, city-ontwikkeling, sportpark)

II. **Bijzondere historische betekenis, zoals:**
   1. structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met en duidelijk uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemeen historische ontwikkeling;
   2. betekenis voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken;
   3. betekenis vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie (type, motief, datering)

III. **Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving, zoals:**
   1. betekenis als onderdeel van een groter geheel
   2. betekenis vanwege ruimtelijke relaties met de omgeving;
   3. betekenis vanwege markering van het stadsbeeld, als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel of als representant van een groter geheel

IV. **Gaafheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)**

V. **Zeldzaamheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)**

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN/KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR

Archieven en bibliotheken

* Rijks Archief Gelderland
* Katholieke Universiteit Nijmegen, Faculteit der Beleidswetenschappen
* Bibliotheken Provincie Gelderland
* Stichting Arnhemse Openbare en Gelderse Wetenschappelijke Bibliotheek
* Gemeente Voorst

Afbeeldingen

*	Afbeelding 1	Gemeente Voorst in 1866
*	Afbeelding 1a	Gemeente Voorst omstreeks 1866
*	Afbeelding 1b	Gemeente Voorst omstreeks 1866
*	Afbeelding 1c	Gemeente Voorst omstreeks 1866
*	Afbeelding 2	Indeling in dorpsgebieden en gemeenten
*	Afbeelding 3	Geomorfologische kaart gemeente Voorst
*	Afbeelding 4	Globale hoogtekaart gemeente Voorst
*	Afbeelding 5	Belangrijkste wegen gemeente Voorst omstreeks 1930
*	Afbeelding 6	Bevolkingsontwikkeling gemeente Voorst 1850-1940
*	Kaart 1	Typologie uitbreidingen gemeente Voorst 1850-1940

Kaartmateriaal

* Bodemkaart 1/50.000, 1970
* Topografische kaart 1/25.000 en 1/50.000, diverse jaargangen
* Kaartenboek van Gelderland, 1843
* J. Kuijper, Gemeente-atlas van Gelderland 1868, Leeuwarden, 1970

Literatuur

* Alberts, W. Jappe, *Uit de historie van Voorst*, Zutphen, 1972
* Boks, A., *Klarenbeek; dorp op de grens*, Apeldoorn, 1967
* Economisch Technologisch Instituut voor Gelderland, *Gemeente Voorst; survey ten behoeve van het structuurplan van het dorp Twello*, Arnhem, 1962
* Edelman, J.H., e.a., *Grepen uit de geschiedenis van Voorst en Klarenbeek*, 1983
* Everts, H.H., *Uit de geschiedenis van Twello*, 1928
* Fransen, A.J., *Voorst in de spiegel der geschiedenis, in: Kronyck, 1981*
* Overkleeft, D., *Voorst, een dorp, maar meer nog een gemeente*, Zutphen, 1988
* Staatsbosbeheer, *Advies landschapsbouw ten behoeve van de ruilverkaveling Brummen-Voorst*, Utrecht, 1978
* Vredenberg, J., *1200 jaar Wilp 765-1965; grepen uit de geschiedenis van een Oostveluws kerspel*, 1965
* Vredenberg, J., *Uit de historie van de kerspelen van Terwolde en Nijbroek van de vroegste tijden tot ca. 1900*, Deventer, 1969

Oosterbeek 1993

Stichting MIP-Gelderland
Oranjeweg 60
6861 BL OOSTERBEEK
tel. 085 - 336 326